

ELSŐ VILÁGHÁBORÚS PROPAGANDA KÉPESLAPOK

A képes levelezőlap a 19. század utolsó harmadának terméke. Az Európa-szerte, így Magyarországon is elterjedő új kommunikációs eszköz az üzenetközvetítés mellett illusztrációi révén vált a tömegkultúra részévé. „A képes levelezőlap a múlt század legsikeresebb vívmányai közé tartozik, jelentősége vetekszik az Edison-féle fonográfjal és a telefontal” – írta Kardos G. György 1995-ben.¹ Mi volt a szerepe, ennek a napjainkban már jelentőségéből veszített műfajnak a 19-20. században?

A képeslap a rövid üzenetek praktikus formája, ahol alapvető tényező az illusztráció, a képi ábrázolás, amely sokszor szavak nélkül is üzenetet hordoz, vallomás feladójának érzéseiről, hangulatáról, az őt ért élményekről. A modern képes levelezőlap története akkor kezdődött, amikor az emberek számára az üzenetben a kép legalább olyan fontos lett, mint a szöveg, illetve amikor az ábrázolást sokszorosítani kezdték. A nyomdai eljárásokkal készült, és a postán tömegméretekben forgalmazott illusztrált levelezőlapok az 1870-es években jelentek meg Európában.² Gyors elterjedésüket és a hallatlan népszerűséget jól illusztrálja, hogy Németországban 1899-ben hetente 10 millió darabot állítottak elő, ami évente kb. fél milliárd képes levelezőlapot jelentett. A dualizmus kori Magyarország gazdasági prosperitását tükröző városképi lapok, a családi élet és a jeles napok alkalmaihoz, az utazáshoz, turisztikához kapcsolódó képeslapok mellett a 19-20. század fordulóján ez a műfaj még képes hírközlőként is szerepelt. Az élelmes kiadók minden jelentős országos és helyi eseményt, fontos személyt megörökítettek a levelezőlapokon, és azokat a lehető leggyorsabban piacra dobták. A tömegkommunikációs eszközök fejlődésével és a képes folyóiratok elterjedésével ez a szerep fokozatosan csökkent, majd megszűnt.

A képes levelezőlapok illusztrációik révén a jeles évfordulókhoz kapcsolódva meg is elevenítik a történelem egyes korszakait, nagy sorsfordulóit és a nemzet jelentős személyiségeit. Ábrázolásai a min-

¹ KARDOS–UNGVÁRI 1995.

² PETERCSÁK 1983. 171.

denkori politikai rendszer történelemszemléletét is tükrözik, hiszen az államhatalom a 19. század utolsó évtizedeitől népszerű és olcsó képes levelezőlapot is felhasználta saját politikai céljaihoz. Korán felismerték a műfajban rejlő reklám és propaganda lehetőségét.³

A 19. század végét és a 20. század első két évtizedét tekinthetjük a képeslap „aranykorának.” Az első világháború időszaka a magyar képeslap történetének sajátos és fontos korszaka. Nemcsak a családok és a fronton levő katonák kapcsolattartásának volt az egyik legfontosabb eszköze, hanem a tömegtájékoztatás és a háborús propaganda is élt a népszerű műfaj lehetőségeivel. A központi és az antant hatalmak a képes levelezőlapok révén is szükségesnek tartották a civilek meggyőzését. A megnövekedett igényre gyorsan reagáltak a képeslapkiadók, és egyrészt nagyobb példányszámban jelentették meg a már korábban is forgalmazott lapokat, másrészt egy új témaként szerepelt maga a háború.⁴

A továbbiakban elsősorban a szerencsi Zempléni Múzeum milliós nagyságrendű képes levelezőlap gyűjteményének első világháborús lapjai alapján tárom fel a témakör jellemző megjelenési formáit.* Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy ilyen témájú képeslapokkal szinte minden nagyobb múzeum rendelkezik, s különösen kiemelkedő a Hadtörténeti Múzeum első világháborús képes levelezőlap gyűjteménye.⁵

A képeslapok a hazafias érzés, az uralkodó és a haza iránti hűség, önfeláldozás hordozói is voltak. Háborús helyzetben fontos az állam vezetője személyes ismertségének növelése, aki nehéz döntéseket hoz, képes ilyen körülmények között is irányítani az országot, de vigyáz is a szent cél érdekében harcoló katonáira. Ezért jelentek meg ezrével a Ferenc Józsefet ábrázoló képeslapok, amelyek már a háború előtt is

³ PETERCSÁK 1989. 297.; PETERCSÁK 1994. 12.; *Heves Megyei Hírlap* 2000. aug. 20. Petercsák Tivadar: Magyar történelem és politika a képes levelezőlapokon.

⁴ FAZEKASNÉ 2005. 247-248.

* Az elemzésben megjelenő példák forrásadatai: 1) Jubileumi képeslap Ferenc József uralkodásának 50. évfordulójára. Zempléni Múzeum Képeslap Gyűjteménye (ZM KGY) 002; 2) Propaganda képeslap. ZM KGY 003; A tüzéség a központi hatalmak ereje. ZM KGY 0203311; Gúnyrajz a szerb és montenegrói uralkodóról ZM KGY 0206220; Jókedvű katonák a lövészárokból. ZM KGY 0205319; Háborús üdvözlőlap. 1916. II. 25. Énekes László tulajdona. (A Szerk.)

⁵ Ezt mutatja be az Üzenet a frontról – a Monarchia nagy háborúja a levelezőlapok tükrében c. CD-ROM. Budapest, 1999. Összeállította: Bánffyiné Kalavszky Györgyi.

népszerűek voltak. A hadgyakorlatokon vagy a családja körében látható uralkodót ábrázoló, vagy a megkoronázásának 50. és 60. évfordulójára 1898-ban (1. kép) és 1908-ban kiadott alkalmi képes levelezőlapok mind a császárt és királyt népszerűsítették. A háború kirobbanásakor jelent meg a „Mint az eseménygazdag idők emlékére” címet viselő képeslap, amely Ferenc Józsefet mutatja, amint híres kiáltványát írja és közli is a „Népeimhez” szóló szöveget. A magyar katonák és a lakosság számára kiadott lapokon az uralkodó mindig magyar királyként jelenik meg, aki népéért és hadseregéért imádkozik. Az összekulcsolt kézzel népéért imádkozó Ferenc József feje felett megjelenik a békeágot hozó angyal, de gyakran láthatók körülötte családjának tagjai, háttérben az ellenséget rohamozó katonákkal. A Belgrád elleni háborúra lelkesít 1914-ben az Osztrák-Magyar Monarchiát és Szerbiát ábrázoló térkép melletti csatajelenet, középen magyar huszár alakjával és Ferenc József arcképével. A „Csak neki, csak neki mind a fergeteg” szövegű csataképen a támadó magyar katonák fölé magasodik a király alakja, amint lován és kivont karddal vigyázza hadseregét. A magyarok által nagyon szeretett Erzsébet királyné – aki már 1898-ban meghalt – látomásszerű alakja is látható a háborús képeslapokon. A magyar katonák bátorságát erősítő képeslapon az íróasztalánál dolgozó király figyelmét e szavakkal hívja fel a fehér ruhában, fején koronával megjelenő Erzsébet az ablakon át láthatóan rohamozó magyar huszárok hősiességére: „Nézd, hogy harcolnak a magyarok.” A jó király eszményét terjesztették a nép között azok a képeslapok is, amelyek a sebesülteket meglátogató Ferenc Józsefet ábrázolták. A királyi család tagjai közül Károly főherceg is gyakran megjelent a katonák között, így az orosz-lengyelországi fronton, majd Ferenc József halála után, mint IV. Károly király feleségével felkereste többek között az Isonzónál harcoló alakulatokat.⁶

A háborús propagandát szolgálták a dicső nemzeti hagyományokra utaló nemzetiszínű zászlós lapok a Szózat kezdő soraival vagy a Kossuth nóta aktualizált változatával, Vilmos császár és Ferenc József arcképével. (2. kép) Az 1914-ben készült lapokon egy magyar huszár látható kivont karddal vagy baka puskával, feje fölött a magyar és német zászló, a napból áradó fénysugarak mellett az „Éljen a haza” felirat lelkesít a harcra. A nemzetiszínű zászlóval rohamozó magyar katonák jelenetét az ismert 1848-as dal „Föl, föl vitézek...” kezdő sora erősíti.

⁶ KARDOS–UNGVÁRI 1995.

A rajzos, színes lapok rohamozó katonái a magyar, osztrák és német csapatok, majd az új szövetségesek hősiességét illusztrálták. A bátor magyar bakával szemben az ijedt arcú ellenséget ábrázolták. Jellemzően a győztes csatákról készültek képeslapok, amelyekre a harci jelenet mellett az eseményre utaló tájékoztató szövegek találhatók magyarul és németül. Pl. „Hindenburg tábornok tönkreveri az oroszokat”; „Egy szerb üteg meghódítása”. A magyar katona bátorságának és az ellenség gyávaságának tipikus példája a „Magyar baka leadja a névjegyt” szövegű grafika, amelyen az egyetlen – de hatalmas méretű – magyar katona lövésére hanyatt-homlok menekül az ellenség.⁷ Didaktikus az a képeslap, amelyen magyar és német katonák szuronnal döfik át az Oroszországot ábrázoló térképet.

Ugyanakkor megjelentek olyan dokumentumszerű képes levelezőlapok is, amelyek eredeti fényképfelvételek alapján ábrázolják a háborús hadszíntereket, és pl. a tüzérség felszerelésével demonstrálják a központi hatalmak erejét: „Nehéz ostromágyú,” a 42-es mozsár („kövér Berta”). (3. kép) A műszaki alakulatok fontos szerepére utalnak az olyan lapok, amelyeken a vasutat építő katonákat dicsérő szöveg olvasható: „Szárason és vízen/ Megállja a helyét,/ Fény aranyozza be/ A műszaki nevét.” Budapesten a Magyar Fénynyomdai Rt. jelentetett meg már 1914 őszétől egy háborús sorozatot. A Képes Újság és az Érdekes Újság saját haditudósítóinak a fényképeit adta ki képeslapokon, de pályázatot is kiírtak a legjobb hadifényképek beküldésére.⁸ Ezekből tíz füzetben jelentek meg harctári felvételek, amelyeket képes levelezőlapként is forgalomba hoztak. A lapok a háborús helyszínek széles skáláját mutatják be érzékeltetve a háború nehézségeit. A Pesti Hírlap több, korábban az újságban megjelent térképet külön is kiadott levelezőlapon a háborús frontok állásáról.

A háborús propaganda fontos eleme a szövetségesek bemutatása, a velük való együttműködés és az egység tudatosítása a katonákban és az ország népében. Ezt szolgálták a központi hatalmak vezetőinek arcképével kiadott képeslapok. A háború kezdetén a II. Vilmos német császárt, Viktor Emánuel olasz királyt és I. Ferenc József magyar királyt ábrázoló képeslapok jelentek meg, köztük olyan is, amely az „Éljen a hármas szövetség” feliratot viselte. Olaszország kiválására a képeslapkiadók is reagáltak, és a központi hatalmak zászlói

⁷ Az ellenség aszimmetrikus ábrázolásáról lásd KUNT 2011. 230-231.

⁸ FAZEKASNÉ 2005. 249.; BALÁZS 2005. 253-254.

alatt felvonuló civileket, katonát és dobos gyereket, egy másikon pedig a jókedvűen sapkájukat lengető katonákat ábrázoló lapra az „Isten verje meg a hitszegő Itáliát” felirat került. A „Heten kettő ellen” szövegű képeslap Vilmos és Ferenc József mellett az antanthatalmak vezetőinek – II. Miklós orosz cár, V. György angol király, Poincaré francia elnök, Nikita montenegrói király, Péter Szerb király, I. Albert belga király és Yoshihito japán császár – fényképét közli. Törökország belépésekor Mehmet Resat szultánnal bővült az uralkodói kör, de Törökországot üdvözli az olyan lap is, amelyen „A szent háborúban” felirattal török lovas katonákat ábrázolnak török zászlóval. A három uralkodó portréja fölött olvasható az „Egyesült erővel felirat is.” Vilmos és Ferenc József arcképe megjelenhetett budapesti városképeken is, amelyeken rohamozó magyar bakákat és huszárokat is megjeleníttek. Az antanthatalmak elleni győzelemre buzdítottak az olyan lapok is, amelyeken a német, osztrák, magyar és török katonák együtt indulnak rohamra a „Vállvetve győzni fogunk” felirattal. A szerb hadsereg összeomlásában szerepet játszó Bulgária belépését a központi hatalmak oldalán egy „Diadalmas magyar és bolgár seregek egyesülése Kladovónál 1915. október 27-én” magyar és bolgár felirattal ellátott képeslap üdvözli. A lap különlegessége, hogy a címzési oldalon levő szöveg szerint nevének és címének a feltüntetésével bárki „Testvéri üdvözlését küldi a vitéz bolgár nemzetnek Magyarországból!”

Az egyik német képeslap Európa új térképét ábrázolja, amelyet a „hármass antant” alakított ki, és német beállításban tükrözteti az antant hadicéljait. A lap érdekessége, hogy az egyes országok a jelképként is emlegetett állatok alakját veszik fel. Pl. Anglia egy oroszlánra, Norvégia jegesmedvére, Oroszország egy barnamedvére hasonlít.

A háborús propaganda fontos eleme az ellenség megnevezése, és az ellenfélről alkotott negatív arculat kialakítása, amely alkalmas a gyűlölet felkeltésére.⁹ „A mi ellenségeink” feliratú képeslap az antant hatalmak vezetőinek arcképével jelent meg. A Magyarországon kiadott gúnyrajzok, karikatúrák célpontja a Monarchia fő ellenségének számító Szerbia, Montenegró és Oroszország volt. A képek alapján a szerbek tolvajok, még a királyukat is meglopják.¹⁰ Petár királyt gyáva, a

⁹ PAÁL 2010. 145.

¹⁰ A vizuális degradálás képeslapokon ábrázolt eszközeiről – aszimmetrikus, szemihumanisztikus (félíg emberi, félíg állati és zoomorf – bővebben ír Kunt Gergely. KUNT 2011. 227-242.

Monarchia hadseregétől beijedt emberként ábrázolják, aki szennyes alsóneművel jelentkezik a mosodában „Lehet itt gyorsan gatyát mosatni” felirattal. A szerbek gyávaságát illusztrálja a „Szerb hadimozdulatok” szöveggel megjelenő rajz, amelyen egy magyar katona elől menekül a szerb hadsereg. Az ellenség legdurvább megjelenítése a disznón lovagoló, a fiaival disznót terelő Petár király, amellyel a szerbek disznópásztorkodására utalnak, s ezt még egy felirat is tudatja: „Petár király és fiai újra kezdi őseik foglalkozását.” Megalázó megjelenítése az ellenségnek az a grafikai lap, amelyen Péter király büszkén szemléli, amint a szerb hadsereget szimbolizáló disznók a vályúnál moslékot esznek. Ezt még fokozza a lenéző felirat: „Petár király keble büszkeségtől dagad./ Hogy ily szépen kosztol a vitéz szerb csapat.” „A hű szövetségesek” feliratú grafikán Péter szerb király és Nikita montenegrói uralkodó disznón, illetve kecskén lovagolva halad a disznó- és kecskenyájként ábrázolt katonáival. (4. kép) Az orosz cárt sem kímélték a gúnyrajzok. Miklós rogyant lábbal esedezik irgalomért a délceg állású Vilmos és Ferenc József előtt. A győzelmet vetíti előre „Az orosz tangó” szöveggel kiadott grafika, amelyen egy-egy kivont kardot tartó német és magyar katona láncon táncoltatja az Oroszországot megszemélyesítő és „Atyuska”-nak nevezett medvét. A központi hatalmak fölényét és erejét jelzi az a rajz, amelyen a magyar és német katonák az antant országok vezetőit kardlapozzák, köztük Miklós orosz cárt, aki előtt Péter szerb király remeg „Jaj, jaj, most én kerülök sorra” szöveggel. A háborús humor sajátos megnyilvánulása a központi hatalmak mosolygós katonáit ábrázoló képeslap, amelyen kezükben az alábbi háborús étlapot tartják: „Reggeli: Két muszka, Ebéd: Angol rostbeaf Francia salátával, Vacsora: szerbhús rizzsel.”¹¹

Az ellenség elleni gyűlölet felkeltését szolgálta „Az oroszduília Zemplén” sorozat, amely lapjain az ellenség által lerombolt házak, templomok látszanak. Sok képeslap készült a galíciai városok, különösen a Przemysl-i erőd pusztulásáról.

1914-1918 között az ünnepi és szerelmi üdvözlőlapok egy része is háborús jelenetet ábrázolt. Egy 1915-ös újévi lapon a havas tájban az 1915-ös évszám látható, s ebbe montírozták a német és osztrák uralkodóház tagjainak a fényképét. A német haditechnika fölényét szuggerálták a harcoló katonákba és a hátország népébe az újévi üdvözlőlapként használt háborús kártyák. Ugyancsak 1915-ös az az

¹¹ KARDOS-UNGVÁRI 1995.

újévi lap, amelyen egy angyal két babérkoszorút ad egy német és egy magyar katonának, akik azt lelkendezve köszönik meg. Az angyal feje fölött a szerencse szimbólumaként lópatkó, dicsfény és az évszám utal az üdvözlőlapra. Karácsonyi üdvözlétként küldték a fronton őrséget álló vagy pihenő katonák ábrázoló képeslapokat, amelyeken versek is olvashatók, pl. Sík Sándor „Szállj le, szállj a véres földre/ Szent karácsony éjszaka...” kezdetű. Német kiadású az a karácsonyi üdvözlét, amelyen egy fenyőágra akasztott kis angol, francia és orosz figurák mellett a német vaskereszt kitüntetés buzdít a győzelemre.¹²

A fronton harcoló katonák biztonságérzetét, lelkesítését szolgálták a vallásos jellegű képeslapok, illetve az azokon megjelenő szakrális elemek. Ilyen pl. az ellenségtől védett helyen emelt rögtönzött házi oltárnál imádkozó katonák képe és a Tízparancsolat sorozat egy-egy imához kapcsolódó sora: pl. „Ágyú dörög a harctéren.../ De csillag van fenn az égen,/ Reményt ott is égből kapják.../ Szentelj meg az Úr napját.” Gyakran ábrázolták Jézus Krisztust a térdeplő katonával, aki „Uram légy velünk” imádsággal kéri védelmét. A sebesült katona fölött dicsfényben Szűz Mária is megjelenik, és a katonákat az alábbi szöveg bátorítja: „Magyar katonának/ Sohase kell félni./ A magyar katonát/ Isten anyja védi.”

Az otthoniak megnyugtatót szolgálták azok a romantikus lapok, amelyeken a lövész árokban bográcsban ételt főznek a katonák, hegedű- és harmonikaszó mellett énekelnek, és az otthonról érkezett levelet olvassák. (5. kép) Ugyanezért készült olyan képeslap, amely a fűthető sátrakból álló táborát ábrázolja.

A háború alatt ezerszámra jelentek meg az olyan üdvözlőlapok, ahol a frontra lelkesen induló, a kedvesétől búcsúzó, vagy már a harctéren őrséget álló katonát láthatjuk, aki ott is a családjára, szerelmére, illetve a falujára gondol. A képen természetesen a maga elé képzelt nő arcképe vagy a falurészlet is szerepel. A hatást az ilyen stílusú verssorok is fokozták: „Hű katona, hű szerető/ De nagy boldogság a kettő”. A „Valahol Oroszországban...” sorozat lapjain a hátszországban kedvesére gondoló nő alakja is megjelenik.¹³

A fent bemutatott képes levelezőlapokat természetesen üzenetközvetítésre szánták a fronton lévő katonák és a hozzátartozók közötti

¹² Újraközli DUPCSIK–REPÁRSZKY 2003. 12.

¹³ KARÁCSONYI 1994. 39.

kapcsolattartásban. Egy külön tanulmány témája lehetne ezeknek a szövegeknek az elemzése, bár a levelezőlapokat szigorúan cenzúrázták, és a katonák számára tilos volt lényegi információkat leírni, ezért többnyire azt közölték, hogy élnek és egészségesek. Így van ez egy családi képeslap esetén is. Apósom édesapja, Énekes József honvéd küldte Galíciából Sajóvárkonyban élő bátyjának, Énekes Lászlónak 1916. II. 25-én az ellenséget rohamozó katonák színes képét „Von Sieg zu Sieg” felirattal. A szövegben az otthoniak név szerinti üdvözlésén túl a lényeg: „kivanok jo egészséget ojat mint nékem van...Isten vélek és vélem is.” (6. kép)

IRODALOM

BALÁZS Károly

2005 *Képes levelezőlap lexikon*. Méry Ratio, Somorja.

DUPCSIK Csaba – REPÁRSZKY Ildikó

2003 *Történelem IV. Középiskolák számára*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

FAZEKASNÉ Majoros Judit

2005 Első világháborús képeslapok a szerencsi Zempléni Múzeum gyűjteményében. *Történelmi Múzeológiai Szemle* 5. 247-254.

KARÁCSONYI Gréta

1994 *Szerelem régi képes levelezőlapokon*. Postcard Bt., Budapest.

KARDOS G. György – UNGVÁRI Tamás

1995 *Széttépett évszázad*. Két világháború képeslapjai. Tegnap és Ma Kulturális Alapítvány, Budapest.

KUNT Gergely

2011 Az ellenség teste: A vizuális degradálás eszközei első világháborús képeslapokon. *A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője* 12. 227-242.

PAÁL Gergely

2010 Háború gyűlölettel. *Bolyai Szemle* XIX. évf. 4. sz. 143-159.

PETERCSÁK Tivadar

1983 Az első képes levelezőlapok. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XX. 171-188.

1989 Történelem, politikai propaganda, helyi események a képes levelezőlapokon. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XXVII. 297-320.

1994 *A képes levelezőlap története*. Herman Ottó Múzeum és Dobó István Vármúzeum, Miskolc.

PETERCSÁK, TIVADAR

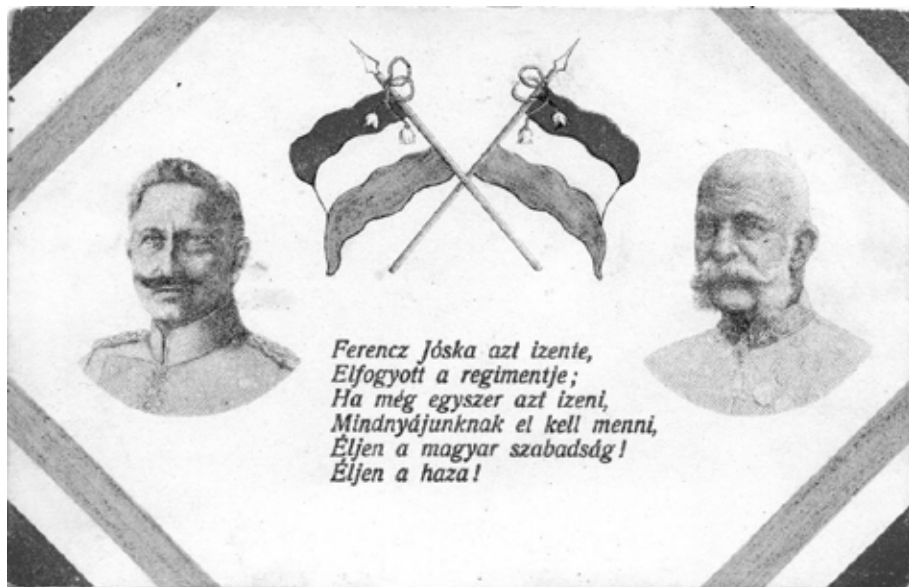
PROPAGANDA PICTURE POSTCARDS FROM THE FIRST WORLD WAR

The picture postcards, which gained ground in the end of the 19th century, was not only a popular tool with the soldiers for keeping in contact with their families in the First World War but mass communication and war propaganda also made use of them.

The picture postcards depicting Franz Joseph and the leaders of the Central Powers symbolized the attentive emperor and the union of the Powers. Picture postcards with charging soldiers suggested the heroism of soldiers victorious over the enemy. Caricatures and zoomorphic portrayals helped in forming a negative picture and hatred towards the enemies. Picture postcards depicting religious and romantic scenes along with those which showed men-at-arms enjoying themselves in the trenches served as consolation for the families of soldiers.

1. kép Jubileumi képeslap Ferenc József uralkodásának 50. évfordulójára

2. kép Propaganda képeslap

3. kép A tüzérség a központi hatalmak ereje

4. kép Gúnyrajz a szerb és montenegrói uralkodóról

5. kép Jókedvű katonák a lövészárokból

6. kép Háborús üdvözlőlap, 1916. II. 25.